

Розділ 1. Теорія та історія соціальних комунікацій

Part 1. Theory and history of social communications

https://doi.org/10.31516/2410-5333.059.01¹

УДК 94:316.343-057.85:374.7]:321.64](477)(045)

В. М. Шейко

доктор історичних наук, професор, Харківська державна академія культури, м. Харків, Україна

rector-2@ic.ac.kharkov.ua

http://orcid.org/0000-0002-3532-7439

ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАРОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ НА ПОЧАТКУ ФОРМУВАННЯ ТОТАЛІТАРИЗМУ В УКРАЇНІ

Аналізуються проблеми просвітницької діяльності старої інтелігенції на початку формування тоталітаризму в Україні. Показано, як у період громадянської війни, інтервенції, Української революції 1917–1921 рр., в умовах становлення режиму, регламентуючого всі сфери життя суспільства і людини, стара інтелігенція продовжувала свою подвижницьку культурно-просвітницьку діяльність серед широких мас населення. Водночас радянський режим робив усе, щоби використати просвітницьку місію інтелігенції для її залучення на свою сторону і використання для створення омріяного більшовицьким режимом «раю».

Ключові слова: *стара інтелігенція, просвітницька діяльність, культурно-освітня робота, більшовицький режим в Україні, радянська влада, формування тоталітаризму в Україні, Українська революція в Україні.*

V. Sheiko

Doctor of Historical Sciences, Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv, Ukraine

EDUCATIONAL ACTIVITY OF THE OLD INTELLECTUALS AT THE BEGINNING OF THE FORMATION OF TOTALITARIANISM IN UKRAINE

Problem statement. The study of problems related to the old domestic intellectuals, which acquired education, upbringing and practical experience before the Bolshevik occupation of Ukraine, continue to be relevant today. Because the historical circumstances of 100 years ago in many ways resemble the situation and events in Ukraine today. That is why it is important to re-analyze the selected issues in order to come to convincing conclusions for making promising fateful decisions for modern Ukraine and its future.

In the course of scientific research, the author took into account the conditions under which the cultural and educational activities of the old intellectuals of Ukraine took place — mainly between 1917–1925. It was the period of civil war

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

in Ukraine, when the presence of the figure of the leader, dictatorship and terror, forced mobilizations of the population and especially of the old intellectuals, which were supplemented by the death sentence without charge or trial of those who disagree with the ruling regime. All this testified to the fact that a totalitarian system of state and political power was gradually formed in Ukraine, which led to the death of almost all the old intellectuals, which the Bolshevik regime turned to its advantage, shot down, tortured in prisons and camps, or forced to emigrate.

It should be noted that a detailed historiographical analysis of the available literature on the old intellectuals and government was conducted by the author in his monograph (Sheiko, 2020, pp. 8–87). This analysis testifies to the relevance of this topic and that it is still poorly studied.

The methodology of this study are culturological principles and methods of analysis of problems related to the cultural and educational activities of the old intellectuals during the Ukrainian revolution of 1917–1921 and the formation of the totalitarian system in Ukraine.

The result of this scientific research is a culturological analysis of the problems of educational activities of the old intellectuals of Ukraine under the conditions of the civil war, the Ukrainian revolution and the formation of the totalitarian system.

The scientific topicality of this scientific research is that with the help of culturological methodology it was possible to highlight the role of the old intellectuals in mass cultural and educational activities among the population in the difficult and brutal conditions of the civil war, revolution and totalitarianism that had begun to form.

The practical significance of this article is that its results can be used in further researches on selected topic. At the same time, the scientific results of this study can serve as material in the process of preparing scientific and methodological documentation for humanities courses.

Keywords: *old intellectuals, educational activity, cultural and educational work, Bolshevik regime in Ukraine, Soviet power, formation of totalitarianism in Ukraine, Ukrainian revolution in Ukraine.*

Виклад основного матеріалу дослідження. Після Жовтневого перевороту 1917 р. та більшовицької окупації України нова влада поставила за мету завоювати на свою сторону стару інтелігенцію, яка володіла всіма знаннями, уміннями і духовними цінностями. За догматами ортодоксальних марксистів радянської Росії стару інтелігенцію необхідно було примусово залучити до співпраці і «використати» для створення так званого соціалістичного суспільства. Потім планувалось, по мірі формування своєї, переважно із робочих і селян, інтелігенції, позбутись будь-яким шляхом від старої інтелігенції як від непотрібного соціального «буржуазного» тягаря, що й було здійснено – наприкінці 30-х рр. ХХ ст. стара інтелігенція фактично перестала існувати.

На шляху т. зв. перевиховання старої інтелігенції більшовицька влада в Україні надавала важливого значення просвітницькій діяльності серед старої інтелігенції, особливо серед робітничо-селянських мас, які

все ще переважно залишалися малописьменними або зовсім неграмотними. З іншого боку, стара інтелігенція завжди за своїм покликом вела просвітницьку роботу серед населення за будь-якої влади, убаचाючи в цьому одну з пріоритетних іманентних для неї суспільних функцій. Інша справа, що більшовицька влада силоміць нав'язувала політичне забарвлення культурно-просвітницькій роботі інтелігенції серед робітничо-селянських мас, що викликало, як правило, певний супротив старої інтелігенції.

Останнє пояснювалося тим, що більшовицький режим під час т. зв. ідеологічного перевиховання старої інтелігенції на основі комуністичних догм надавав важливого значення її залученню в суспільно-політичне життя через активізацію культурно-освітньої її діяльності. Слід нагадати, що до більшовицького перевороту вона називалася ще по-старому — позашкільна освіта. «Позашкільна освіта, — підкреслював В. Ленін, — важлива для перебудови усього життя» (Ленін, 1973, Т. 37, с. 441).

На важливість культурно-освітньої діяльності в процесі завоювання на свою сторону старої інтелігенції радянський уряд і більшовицька партія наголошували неодноразово. Так, про це йшлося в рішеннях VIII з'їзду РКП(б), зокрема в резолюції «Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі» (1979, с. 79–81, 80–83); у зверненні Наркомосу УРСР в 1920 р. до працівників культурного фронту; в циркулярі ЦК КП(б)У від травня 1921 р. до усіх парторганізацій «Про залучення і використання спеціалістів» (О привлечении и использовании специалистов, 1921, с. 24) та ін. У них, як правило, містився заклик до старої інтелігенції взяти активну участь у «будівництві» нового суспільства, нової культури. Водночас підкреслювалась важлива роль культурно-освітньої роботи у вирішенні цих питань (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 937, арк. 197).

Однак «систематична культурно-освітня робота Наркомосу, — підкреслювалося у звіті Наркомату освіти УРСР за 1924/25 роки, — почалася тільки в 1920 році, після остаточного закріплення радянської влади... 1920–23 роки були для просвітництва УРСР важким періодом боротьби за існування» (ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 2, арк. 7, 8). І це було зрозуміло, адже, як вказувалося на V конференції КП(б)У в листопаді 1920 р., «... господарський розпад ніде не досягав таких величезних розмірів як на Україні, що являлось тут результатом нечувано частих змін влад, величезної жорстокості громадянської війни і ряду інших причин» (П'ята конференція КП(б)У, 1958, с. 75–76).

Особливо активно вів культурно-освітницьку роботу наймасовіший прошарок інтелігенції — учительство, яке за часів Української революції

1917–1921 рр. пройшло тяжку школу випробувань, передусім сільське вчительство. Українські педагоги в боротьбі за національну школу підтримали, як відомо, уряд гетьмана, з іншого боку, вони виступили проти освітньої політики А. Денікіна та інших урядів, які так часто мінялися в Україні. Однак учительство не влаштувала і політика радянського режиму в тій же освітній галузі, хоча педагоги в основній масі і вимушені були формально погодитись на професійну співпрацю з різними режимами, зокрема і радянським. Адже вчительство мало працювати, щоби продовжити своє існування. І дійсно, під час Української революції та громадянської війни в Україні педагоги перебували на межі голодного виживання (Шейко, 2020, с. 246–248).

Про активну просвітницьку діяльність учительства свідчить і той факт, що наприкінці 1921 р. в Україні діяло 25 тис. політико-освітніх закладів. Зауважимо, що за ініціативи радянської влади всі культурно-освітні заклади іменувалися політико-освітніми. Проте основна маса вчительства, особливо сільського, не була на той час навіть формально на стороні більшовицького режиму в Україні.

Педагоги в часи Української революції 1917–1921 рр. здійснювали просвітницьку і загалом культурно-освітню роботу під гаслами «чистого» культурництва, аж ніяк не пов'язаного з політикою. З іншого боку, «Позашкільна освіта дорослих, — підкреслював відомий радянський керманіч освіти (на той час — жовтень 1920 р. — завідувач губернським відділом народної освіти в Одесі) Я. П. Ряппо, — мала із інтелігентського академізму переформатуватися в політичну освіту мас» (ЦДАВО України, ф. 29, оп. 7, од. зб. 79, арк. 672–зв.). До речі, та ж інтелігенція Одеської губернії, і передусім учительство, на той час активізували свою просвітницьку діяльність, і їй вдалося тільки з 13 по 18 серпня 1920 р. провести, наприклад, 167 лекцій для населення (Шейко, 2020, с. 265).

Культурно-освітня діяльність інтелігенції серед населення України здійснювалась переважно через профспілкові організації та заклади. Важливу роль у цьому разі відігравав Союз робітників освіти і культури, який у 1923 р. налічував 12 226 осіб (ЦДАГО України, ф. 2708, оп. 2, од. зб. 2, арк. 71). У це профспілкове об'єднання, до речі, входила і художня інтелігенція, яка вела найактивнішу культурно-освітню діяльність і яка концентрувалась навколо Будинків робітників освіти і мистецтв (пізніше Будинків освіти), Будинків учених, червоних кутків тощо. Будинки робітників освіти і мистецтв почали створюватися за постановою Раднаркому УРСР від 13 березня 1922 р. (Про будинки робітників освіти і мистецтва, 1922, Ч. 12, Ст. 203) і до середини 1923 р. їх в Україні налічувалось 36 (ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 22, 57). А в Харкові створено Центральний будинок робітників освіти і мистецтв (Про будинки робітників освіти і мистецтва, 1922, Ч. 12, Ст. 203).

На той же час найпоширенішими формами культурно-освітньої діяльності, зокрема серед художньої інтелігенції, у центральному і губерньських Будинках робітників освіти і мистецтва організовано гуртки політграмоти й художньої самодіяльності, вечори, присвячені важливим історичним, суспільно-політичним подіям, ювілейним датам життя відомих представників літератури і мистецтва. Так, наприклад, у Харківському Будинку робітників освіти і мистецтва у листопаді 1923 р. проведено вечір, присвячений Л. М. Толстому. На вечорі, який зібрав більше 300 осіб, з доповідями виступили декілька професорів, які займалися науковими розвідками творчості видатного письменника. До того ж, на вечорі виступив з концертом уже відомий на той час ансамбль ім. В. В. Андрєєва. Загалом у листопаді-грудні 1923 р. Харківський Будинок робітників освіти і мистецтва організував і провів за допомогою інтелігенції 11 вечорів мистецтв (ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 378–380).

Подібну культурно-освітню діяльність здійснювали й інші Будинки робітників освіти і мистецтв та Будинки вчених України. Так, у 1925 р. за ініціативи науково-художньої інтелігенції в Одесі організовано пролетарський університет, у якому для населення читали лекції за різними проблемами, зокрема літератури і мистецтва (ЦДАГО України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 1268, арк. 39).

У середині 20-х рр. XX ст. культурно-освітня діяльність художньої інтелігенції відбувалась у межах Союзу робітників мистецтв, який виокремився в самостійну профспілкову організацію, що зумовило активізацію освітньої діяльності губерньських відділів Союзу. Вони об'єднували артистів, музикантів, майстрів образотворчого і кінематографічного мистецтва. Означена діяльність найяскравіше проявилася в проведенні інтелігенцією культурно-шефської роботи серед червоноармійців. Ця робота, починаючи з 1924 р., стала масовою для всіх членів означених профспілок. Так, за ініціативи художньої інтелігенції Харкова в липні-вересні 1924 р. в Будинку Червоної армії для військових частин було дано 15 спектаклів і концертів, які зібрали загалом 25-тисячну аудиторію червоноармійців (ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 28, арк. 26).

Подібну освітню діяльність провадили й інші губерньські відділи Союзу робітників мистецтва України. Донецький губерньський відділ робітників мистецтв, наприклад, який на середину 1924 р. налічував 1176 членів, здійснював культурно-освітню роботу через 96 культурно-освітніх закладів. Через ці осередки організовано гуртки політграмоти. А з травня по вересень 1924 р. дано 46 концертів і спектаклів, виділено для населення 28 тис. безплатних квитків на різноманітні видовищні заходи. До того ж, у багатьох військових частинах за допомогою художньої інтелігенції організовано гуртки художньої самодіяльності і червоні куточки

(ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 111, арк. 10–11, 15). Подібну культурно-просвітницьку роботу провадили й інші губернські відділи Союзу робітників мистецтв України. Так, наприклад, Подільський губернський відділ, зі свого боку, у травні-листопаді 1923 р. дав декілька спектаклів і концертів для червоноармійців, які зібрали більше 4000 глядачів; виділив для червоноармійців 9 700 безплатних квитків у театр, кіно і на концерти (ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 84, арк. 123–зв.).

Слід зауважити, що стара інтелігенція за допомогою культурно-освітньої діяльності брала активну участь і у зборі коштів для безробітних представників старої інтелігенції. Так, Катеринославський губернський відділ Союзу робітників мистецтв, наприклад, у жовтні-грудні 1923 р. провів 14 концертів і 15 спектаклів для збору коштів у фонд безробітних спеціалістів, завдячуючи чому кількість безробітних фахівців у губернії зменшилась (ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 111, арк. 10, 15). Той же Харківський губернський відділ робітників мистецтв у березні-жовтні 1924 р. виділив 1237 руб. для надання допомог безробітним майстрам літератури і мистецтва (ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 28, арк. 26, 57).

У системі заходів, спрямованих на «перевиховання» старої інтелігенції, більшовицький режим важливе місце надавав здійсненню культурно-освітньої діяльності і серед найстаріших спеціалістів. І центрами такої роботи планувалося зробити губернські клуби робітників мистецтв. У цьому контексті слід нагадати про показову роботу Одеського Центрального клубу робітників мистецтв, діяльність якого активізувалася в середині 20-х рр. ХХ ст. З вересня 1925 р. і по січень 1926 р. число його членів виросло з 511 до 776 осіб. За цей час у клубах прочитано більше 50 доповідей і лекцій з різних питань економіки, політики і культури, організовано 55 масових освітніх заходів. У клубі функціонували 12 гуртків, у роботі яких активно брали участь 282 представники інтелігенції. Там же, при Центральному клубі робітників мистецтв (Одеса) інтелігенцією організовано бібліотеку-читальню, яка налічувала більше 400 постійних читачів. Про розмах культурно-освітньої діяльності старої інтелігенції м. Одеси свідчить, зокрема, і зростання числа відвідувачів Центрального клубу робітників мистецтв – з 3500 у вересні 1925 р. до 7200 у січні 1926 р. (ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 442, арк. 21-зв., 23).

Як уже підкреслювалось, культурно-освітня діяльність інтелігенцією продовжувалася й після Жовтневого перевороту та окупації більшовицьким режимом України. До того ж, вона активізувалася в роки становлення тоталітаризму. Наукова інтелігенція, наприклад, вела культурно-освітню діяльність переважно через секції наукових робітників (СНР), які входили до складу Союзу робітників освіти й

культури (ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 24, арк. 2). Для посилення свого політичного впливу на науковців ЦК РКП(б) у листопаді 1923 р. зобов'язав усіх комуністів — наукових робітників долучатись до складу місцевих СНР і організовувати при них комуністичні фракції (Справочник партійного работника, 1976, с. 164).

Культурно-освітній роботі інтелігенції серед населення і веденню її серед спеціалістів, у середовищі самої інтелігенції, як уже підкреслювалось, більшовицький режим надавав пріоритетного значення в справі залучення на свою сторону старої інтелігенції. Про це свідчить, зокрема, і циркуляр ЦК КП(б)У від 7 лютого 1923 р. «Про підняття політрівня учительства і про посилення Союзу Рабосу» (О подняттии политуровня учительства и об усилении Союза Рабос, 1923). На підставі подібних циркулярів на місцях розпочалась активна культурно-політична робота серед інтелігенції при Будинках робітників освіти і Будинках учених. Вона велася, зокрема, через гуртки і курси політграмоти (ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 54, 55, 57). Подібна діяльність виконувалась і в колі науковців Всеукраїнської Академії наук (ВУАН), яка була центральним науковим закладом України (Патон, 1967, с. 97).

Співробітники ВУАН, як і основна маса науковців України, зі свого боку вели досить активну культурно-освітню діяльність серед населення. Так, за квітень-листопад 1924 р. вчені ВУАН у Києві та губернії організували 6 клубних, 4 літературних вечори, а також 3 вечори книги. На літературних вечорах, наприклад, виступали як учені ВУАН, так і професура Київської консерваторії, а на вечорах книги — учені й представники літературних об'єднань.

Про активізацію культурно-освітньої діяльності наукової інтелігенції свідчать і факти, згідно з якими колектив ВУАН, перебуваючи в скрутному матеріальному становищі, в 1924 р. ризикнув взяти на себе матеріальне і культурне шефство над загоном піонерів, дитячим Будинком і, разом з губвідділом Союзу Рабос, — над Будинком Червоної армії м. Києва (ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 71-зв., 77-зв.). Якщо ж взяти до уваги, що вчені ВУАН брали активну участь у роботі осередків МОПРа, Доброхіма, товариств «Друзі дітей» та допомоги безробітнім, то стає очевидною активізація культурно-освітньої діяльності наукової інтелігенції в той період. Отже, науковці, як й інші прошарки старої інтелігенції, продовжували, як і раніше, вести активну культурно-просвітницьку діяльність серед населення. Зазначене свідчить, що стара інтелігенція, яка вимушена була заради свого виживання та реалізації своїх духовних потреб через професію йти на професійну співпрацю з будь-якою, зокрема і радянською, владою, водночас продовжувала справу служіння народу і культурно-просвітницьку діяльність.

Науковці України вели значну культурно-освітницьку діяльність і через культурно-освітні комісії, які діяли при бюро СНР. Подібна комісія при Харківській СНР, наприклад, брала шефство над клубом при Будинку Червоної армії. З листопада 1923 р. і по травень 1924 р. 12 відомих учених прочитали 24 лекції на актуальні для того часу теми. Окрім того, комісія виділила трьох осіб для надання постійної культурно-шефської допомоги серед червоноармійців, яка зокрема стосувалась самоосвіти (ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 102, 111).

Окрім того, культурно-освітня комісія Харківського бюро СНР постійно надавала лекторів і доповідачів для обслуговування сільбудів, у яких за період з листопада 1924 р. по травень 1925 р. професурою прочитано 9 доповідей і лекцій, зокрема в Золочеві, Чугуєві, Охтирці тощо (ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 75, 92, 93, 111).

Особливо активізувалася культурно-просвітницька робота наукової інтелігенції України після відкриття Будинків учених. Одним із перших організував свою роботу такий Будинок в Одесі, який фактично почав працювати з 1924 р. (ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 29, 33). Основним завданням Будинків учених, як це декларував радянський режим, було об'єднання робітників науки і мистецтва шляхом організації в їх середовищі суспільно-політичної і культурно-освітньої роботи. Будинки вчених також мали поширювати серед населення наукові знання.

При Одеському Будинку вчених, наприклад, функціонувало спеціальне лекторське бюро, яке організовувало для населення лекції, диспути і дискусії, вечори інформації тощо (ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 29, 32, 33). Загалом у 1924 р. членами Одеського Будинку вчених прочитано 84 лекції з питань різних галузей знань. Окрім цього, науковці й працівники освіти Одеси провели декілька літературно-художніх вечорів на користь учителів і тих, хто займався ліквідацією своєї неписьменності (ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 34, 35-зв.).

І все ж таки найбільшим досягненням учених Одеси, як уже вказувалося, було створення в Одесі пролетарського університету (ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 41, 42, 45, 51), відкритого в 1925 р. У ньому функціонувало 8 факультетів, на яких навчалось 1 600 осіб, виключно робочих. Лекції професура читала, зрозуміло, на громадських засадах (ЦДАВО України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 1268, арк. 39).

Слід зауважити, що активну культурно-просвітницьку діяльність стара інтелігенція проводила через бібліотеки, що значно сприяло зростанню книжкових фондів. Так, фонди Всеукраїнської бібліотеки при ВУАН збільшились з 600–700 томів у 1918 р. до 1 131 124 у 1925 р. До того ж, при СНР працювали свої бібліотеки. Так, бібліотека СНР у

м. Києві збільшила свої фонди з 222 томів в 1924 р. до 1159 на початок 1925 р. (ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 126, арк. 126-зв.; ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 179, 657-зв.).

Значну культурно-просвітницьку роботу інтелігенція України проводила і через свої різноманітні об'єднання і товариства. Одним із них після Жовтневого перевороту було, наприклад, Харківське історико-філологічне товариство (далі ХІФТ) (1877–1919 рр.), багатогранна і плідна науково-педагогічна й культурно-освітня діяльність якого досі малодосліджена. Товариство засновано при Харківському університеті і до його складу входили й представники гуманітаристики з інших країн. Після Жовтневого перевороту члени ХІФТ залишаються активними учасниками наукової та культурно-освітньої діяльності серед населення України. Його члени читали для населення чисельні лекції в різних містах України. Тематика лекцій охоплювала питання історії українського народу, його літератури, фольклору й етнографії, мистецтва і живопису, музеєзнавства і педагогіки. За ініціативи М. Ф. Сумцова, який очолював ХІФТ з 1907 по 1919 р., товариство об'єднало всі місцеві культуротворчі сили з метою охорони пам'яток історії й культури Слобідської України (ЦДАВО України, ф. 746, оп. 1, од. зб. 258, арк. 1). А з березня 1918 р. при ХІФТ засновується Комісія по охороні пам'яток стародавності і мистецтва, до складу якої увійшло 26 відомих учених. Головою Комітету обрано професора мистецтвознавства Ф. І. Шміта (ЦДАВО України, ф. 746, оп. 1, од. зб. 1076, арк. 10). Зауважимо, що діяльність товариства і Комісії відбувалась у надзвичайно складних умовах. Адже з квітня 1918 по січень 1919 р. Харків перебував під окупацією австро-німецьких військ і своє останнє засідання ХІФТ у лютому 1919 р. не зміг провести «внаслідок низької температури в приміщенні» (ЦДАВО України, ф. 746, оп. 1, од. зб. 260, арк. 1).

Висновки. Отже, культурно-просвітницька діяльність старої інтелігенції на початку формування тоталітаризму в Україні свідчить про те, що більшовицький режим, як й інші численні режими в Україні, прагнули завоювати стару інтелігенцію на свою сторону, широко використовували всі форми культурно-освітньої діяльності як самої інтелігенції, так і ведення її в середовищі самої інтелігенції. З іншого боку, стара інтелігенція, прагнучи вижити в тих жахливих умовах, вимушена була співпрацювати з різними, зокрема і радянською, владами. Водночас слід зауважити, що стара інтелігенція, будучи відданою своїй улюбленій професійній справі, не припиняла при усіх режимах вести свою професійну діяльність, продовження якої вона знаходила і в культурно-просвітницькій діяльності, що надавало моральну змогу відчувати свою духовну місію єднання з народом.

Список посилань

- Патон, Б. С. (Ред.). (1967). *Історія Академії наук Української РСР*. (Кн. 1). Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії.
- Ленін, В. І. (1973). Промова на II нараді завідуючих позашкільними підвідділами губернських відділів народної освіти 24 січня 1919 р. *Повне зібрання творів* (Т. 37, с. 441–442). Київ.
- О поднятии политуровня учительства и об усилении Союза Робос: циркуляр ЦК КП(б)У от 7 февраля 1923 г. (1923, февраль 10). *Коммунист*.
- О привлечении и использовании специалистов. (1921). *Известия ЦК КП(б)У*, № 1, 24.
- П'ята конференція КП(б)У, Харків, 17–22 листопада 1920 р.: резолюції. (1958). *Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів і конференцій*. Інститут історії партії ЦК КП України — філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС. (С. 65–103). Київ.
- Про будинки робітників освіти і мистецтва: постанова Ради Народних Комісарів від 13 березня 1922 р. (1922). *Збірник постанов та розпоряджень робітничо-селянського уряду України*. (Ч. 12, Ст. 203). Рада Народних Комісарів УРСР, Народний Комісаріат юстиції УРСР. Харків.
- Про політичну пропаганду і культурно-освітню роботу на селі: резолюція Восьмого з'їзду РКП(б), Москва, 18–23 березня, 1919 р. (1979). *Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898–1970)*. (Т. 2, с. 79–81). Київ.
- Справочник партийного работника* (1976). Киев: Политиздат.
- ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), ф. 29, оп. 7, од. зб. 79, арк. 672-зв.
- ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 2, арк. 7, 8.
- ЦДАВО України, ф. 166, оп. 7, од. зб. 937, арк. 197.
- ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 126, арк. 126-зв.
- ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 29, 32, 33.
- ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 29, 33.
- ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 34, 35-зв.
- ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 197, арк. 41, 42, 45, 51.
- ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 75, 92, 93, 111.
- ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 228, арк. 102, 111.
- ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 71-зв., 77-зв.
- ЦДАВО України, ф. 539, оп. 3, од. зб. 1425, арк. 179, 657-зв.
- ЦДАВО України, ф. 746, оп. 1, од. зб. 258, арк. 1.
- ЦДАВО України, ф. 746, оп. 1, од. зб. 260, арк. 1.
- ЦДАВО України, ф. 746, оп. 1, од. зб. 1076, арк. 10.
- ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 111, арк. 10–11, 15.
- ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 111, арк. 10, 15.
- ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 28, арк. 26.
- ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 28, арк. 26, 57.
- ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 84, арк. 123-зв.
- ЦДАВО України, ф. 2708, оп. 1, од. зб. 442, арк. 21-зв., 23.

- ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 22, 57.
 ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 54, 55, 57.
 ЦДАВО України, ф. 2717, оп. 1, од. зб. 60, арк. 378–380.
 ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України), ф. 29, оп. 1, од. зб. 1268, арк. 39.
 ЦДАГО України, ф. 2708, оп. 2, од. зб. 2, арк. 71.
 ЦДАГО України, ф. 2717, оп. 1., од. зб. 24, арк. 2.
 Шейко, В. М. (2020). *Інтелігенція і влада в часи Української революції 1917–1921 рр.: монографія*. Харків: ХДАК.

References

- Paton, B. Ye. (Ed.). (1967). *History of the Academy of Sciences of the Ukrainian Radian Socialist Republic*. (Vol. 1). Kyiv: The main edition of the Ukrainian Soviet Encyclopedia. [In Ukrainian].
- Lenin, V. I. (1973). Promova on the 2nd Nation of People who are influenced by the provincial gubernias of the provincial public education 24 September 1919 p. *Complete collection of works* (Vol. 37, c. 441–442). Kyiv. [In Ukrainian].
- On raising the political level of teachers and on strengthening the Robos Union: circular of the Central Committee of the CP (b) U of February 7, 1923 (1923, February 10). *Kommunist*. [In Russian].
- About attracting and using specialists. (1921). *Izvestiia TsK KP(b)U*, № 1, 24. [In Russian].
- Fifth Conference of the CP (B) U, Kharkiv, November 17–22, 1920: resolutions. (1958). *The Communist Party of Ukraine in resolutions and decisions of congresses and conferences*. Institute of Party History of the Central Committee of the Communist Party of Ukraine — a branch of the Institute of Marxism-Leninism under the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union. (P. 65–103). Kyiv. [In Ukrainian].
- On the houses of workers of education and art: the resolution of the Council of People's Commissars of March 13, 1922 (1922). *Collection of resolutions and orders of the workers 'and peasants' government of Ukraine*. (Part 12, Article 203). Council of People's Commissars of the USSR, People's Commissariat of Justice of the USSR. Kharkiv. [In Ukrainian].
- On political propaganda and cultural and educational work in the countryside: Resolution of the Eighth Congress of the RCP (B), Moscow, March 18–23, 1919 (1979). *The Communist Party of the Soviet Union in the resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898–1970)*. (Vol. 2, p. 79–81). Kyiv. [In Ukrainian].
- Party Worker's Handbook* (1976). Kyiv: Politizdat. [In Russian].
- CSAHAA of Ukraine (*Central State Archive of the higher authorities and administration of Ukraine*), f. 29, s. 7, archive unit 79, p. 672 — reverse side. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine, f. 166, s. 7, archive unit 2, p. 7, 8. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine, f. 166, s. 7, archive unit 937, p. 197. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine, f. 331, s. 1, archive unit 126, p. 126 — reverse side. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine, f. 331, s. 1, archive unit 197, p. 29, 32, 33. [In Ukrainian].

- CSAHAA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 197, p. 29, 33. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 197, p. 34, 35 — reverse side. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 197, p. 41, 42, 45, 51. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 228, p. 75, 92, 93, 111. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 228, p. 102, 111. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 539, s. 3, archive unit 1425, p. 71 — reverse side, 77 — reverse side. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 539, s. 3, archive unit 1425, p. 179, 657 — reverse side. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 746, s. 1, archive unit 258, p. 1. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 746, s. 1, archive unit 260, p. 1. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 746, s. 1, archive unit 1076, p. 10. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2708, s. 1, archive unit 111, p. 10–11, 15. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2708, s. 1, archive unit 111, p. 10, 15. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2708, s. 1, archive unit 28, p. 26. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2708, s. 1, archive unit 28, p. 26, 57. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2708, s. 1, archive unit 84, p. 123 — reverse side. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2708, s. 1, archive unit 442, p. 21 — reverse side, 23. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2717, s. 1, archive unit 60, p. 22, 57. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2717, s. 1, archive unit 60, p. 54, 55, 57. [In Ukrainian].
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2717, s. 1, archive unit 60, p. 378–380. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)*, f. 29, s. 1, archive unit 1268, p. 39. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 2708, s. 2, archive unit 2, p. 71. [In Ukrainian].
- CSAPA of Ukraine*, f. 2717, s. 1, archive unit 24, p. 2. [In Ukrainian].
- Sheiko, V. M. (2020). *Intellectuals and government during the Ukrainian Revolution of 1917–1921: monograph*. Kharkiv: Kharkiv State Academy of Culture. [In Ukrainian].

Надійшла до редколегії 26.02.2021